

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.363-379>

УДК: 327:159.923.2:159.953(4-191.2+4-11)

© Тарас Малий¹

ФЕНОМЕН НОСТАЛЬГІЇ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ДОСВІД ЧИ ВИКЛИК ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ?

У статті досліджується феномен ностальгії за соціалістичним минулим у посткомуністичних суспільствах Центральної та Східної Європи, зокрема через аналіз роману «Часосховище» Георгі Господінова. Автор враховує значення індивідуальної та колективної пам'яті, акцентуючи на тому, як література відображає соціокультурні виклики, пов'язані з минулим.

Особливу увагу приділено взаємозв'язку матеріальних і нематеріальних форм пам'яті, які досліджували Моріс Альбвакс і Пол Коннертон. Показано, що реконструкція минулого через ритуали, символи та фізичні об'єкти впливає на формування суспільних наративів. Результати дослідження свідчать, що ностальгія за минулим часто стає інструментом маніпуляції, зокрема у політичній та культурній сферах.

У статті також аналізується вплив сучасних культурних і політичних процесів на розвиток пам'яті, зокрема в контексті використання медійних інструментів для створення ідеалізованих образів минулого. Акцентовано на ризиках, які несе втеча у «комфортні» періоди історії, та на значенні критичного осмислення минулого для уникнення соціальної амнезії.

Автор пропонує міждисциплінарний підхід до аналізу проблематики пам'яті, використовуючи приклади літератури та культурних практик країн Центральної та Східної Європи, що сприяє розумінню сучасних суспільних трансформацій.

363

¹ Аспірант кафедри політичних наук Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, E-mail: taras.malyi.22@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-1466-3649>.

Ключові слова: ідентичність, індивідуальна пам'ять, колективна пам'ять, форми пам'яті, посткомуністичні суспільства, пропаганда.

**The Nostalgia Phenomenon in Central and Eastern Europe:
Experience or Challenge of Post-Communist Transformations?**

The article examines the phenomenon of nostalgia for the socialist past in post-communist Central and Eastern European societies, particularly through an analysis of Georgi Gospodinov's novel Time Shelter.

The author examines the significance of individual and collective memory, highlighting how literature reflects sociocultural challenges connected to the past. Special attention is devoted to the relationship between material and immaterial forms of memory, as studied by Maurice Halbwachs and Paul Connerton. The article demonstrates how reconstructing the past through rituals, symbols, and physical objects shapes the formation of social narratives. The research findings suggest that nostalgia for the past often serves as a tool for manipulation, particularly in political and cultural fields.

364

— *The article also analyzes how modern cultural and political processes influence memory development, especially in terms of using media tools to create idealized images of the past. It emphasizes the risks of retreating into “comfortable” periods of history and the importance of critically examining the past to avoid social amnesia.*

The article presents an interdisciplinary approach to analyzing memory issues, drawing on examples from literature and cultural practices of Central and Eastern European countries, contributing to our understanding of modern social transformations.

Keywords: identity, individual memory, collective memory, forms of memory, post-communist societies, propaganda.

Постановка наукової проблеми. У статті порушується проблема зростання популярності ретроспективних наративів у посткомуністичних суспільствах Центральної та Східної Європи, а також використання пам'яті як інструменту політичних маніпуляцій. Особливу увагу приділено феномену анемої – ностальгії за уявним минулим, яка формується через соціальні, культурні та медійні практики. Ці процеси не лише викривлюють історичну пам'ять, але й впливають на сучасну ідентичність суспільств та їхні перспективи розвитку.

Зростання популярності таких наративів, які спрямовані на ідеалізацію певних періодів минулого, вимагає критичного аналізу

причин і наслідків цих явищ. Особливо важливо дослідити, як маніпулювання пам'яттю може відтворювати соціальну поляризацію, підтримувати популістські наративи та блокувати можливість переосмислення історичної спадщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток memory studies – міждисциплінарного напрямку досліджень продовжується і є надзвичайно актуальним для науковців різних галузей, зокрема: політології, міжнародних відносин чи соціології. Це зумовлено тим, що пам'ять, як індивідуальна, так і колективна, є ключовим фактором у формуванні ідентичностей, політичних процесів і соціальних структур.

Наукові публікації, що направлені на дослідження ідентичності, індивідуальної та колективної пам'яті в контексті посткомуністичних суспільств, висвітлюють складну взаємодію між минулим і сучасністю, а також їхній вплив на формування соціальних та політичних структур.

Серед українських дослідників, які зробили значний внесок у вивчення пам'яті та ідентичності, варто відзначити роботи Алли Киридон, зокрема «Гетеротопії пам'яті» (2016) та «Колективна пам'ять як домінанта регіональної ідентичності: теоретико-методологічний дискурс» (2020). Також значущою є праця Ігоря Набитовича «Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності» (2022) та дослідження Олени Стяжкіної «Стигма окупації» (2019). Особливу увагу привертає наукова редакція видання «Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини» (2023), здійснена Сергієм Трояном та Аллою Киридон. У контексті цієї роботи цікавим є підхід, запропонований Уляною Євчук у дослідженні «Постпам'ять і її вплив на формування ідентичності у романі Ігнація Карповича «Сонька»» (2020).

Серед інших дослідників варто відзначити праці Мар'яна Гольки, зокрема «Суспільна пам'ять та її імпланти» (2009), Кшиштофа Чижевського («У напрямку Ксенополісу», 2019) та Барбари Шацької («Минуле – пам'ять – міт», 2006), Марії Тодорової («Post-Communist Nostalgia», 2010), які суттєво доповнюють науковий дискурс, присвячений пам'яті, ідентичності та соціальним трансформаціям.

Також варто відзначити публікації в межах проекту «Глосарій», який з 2020 року створюється колективом «Минуле / Майбутнє / Мистецтво» – платформи культури пам'яті, що займається меморі-

алізацією російсько-української війни, створює мистецькі проекти, присвячені пропрацюванню минулого, та адвокатує зміни у практиках пам'яті в Україні. До написання публікацій вони залучають фахівців з Memory studies, історії, антропології, права, мистецтвознавства, політичних студій.

Попри наявність попередніх досліджень, ми маємо враховувати контекст змін, що відбуваються через впливи війни в Україні і намагатися поєднувати методологічні підходи різних дисциплін для глибшого розуміння того, як пам'ять формує політичну, соціальну та міжнародну реальність. Нові дослідження в межах Memory studies, як міждисциплінарного підходу, сприятимуть кращому усвідомленню викликів сучасного світу, пов'язаних із переосмисленням минулого та його впливом на теперішнє і майбутнє.

Мета запропонованої статті полягає у вивченні того, як у літературі та культурних продуктах Центральної і Східної Європи, зокрема в романі Георгі Господінова «Часосховище», відображаються процеси реконструкції пам'яті, ностальгії та анемої. Дослідження спрямоване на виявлення способів, якими ці явища впливають на ідентичність суспільств посткомуністичного простору, та на осмислення їхньої ролі в сучасних соціальних і політичних трансформаціях.

Виклад основного матеріалу. Восени 2024 року чернівецьке видавництво «Чорні вівці adult» презентувало український переклад роману «Часосховище» Георгі Господінова, лауреата Міжнародної Букерівської премії. Вихід цього твору супроводжувався широким обговоренням, яке включало численні публічні заходи, презентації та дискусії за участю перекладача Остапа Сливинського, а також, подекуди, самого автора. Однією з найпомітніших подій стала презентація роману на Міжнародному літературному фестивалі «Book Forum» у Львові.

Публікація українського перекладу роману викликала суперечливі відгуки серед читачів, що призвело до жвавих дискусій у медійному просторі та на публічних платформах. Обговорення здебільшого стосувалися не лише художніх аспектів твору, але й його філософсько-політичного змісту. Зокрема, актуалізувалися питання індивідуальної та колективної пам'яті, національної ідентичності, особливостей суспільств пострадянського простору, а також трансформацій у сфері міжнародних відносин.

Для розуміння причин, через які вихід цього видання здобув відгук серед української аудиторії та водночас спричинив численні інтерпретації й обговорення, доцільно проаналізувати ключові концепти та проблемні політичні питання, які розкриває Георгі Господінов у своєму романі. Основою тексту слугує приклад функціонування психіатричних клінік. На перший погляд, це виглядає як безневинний експеримент із благородною метою – допомогти пацієнтам із хворобами пам'яті, зокрема хворобою Альцгеймера, відновити спогади про минуле, знайти в них прихисток від недуги, що призводить до забуття. На цьому рівні автор демонструє роботу з індивідуальною пам'яттю.

Пацієнти цих клінік занурюються у відтворене середовище, яке відповідає інтер'ерам квартир та будинків їхнього минулого – 1950-х, 1960-х чи 1970-х років. Іронія полягає в тому, що вихідці з країн пострадянського простору легко впізнають такі деталі, як фотошпалери, побутову техніку чи іграшки тих часів. Реальність цих інтер'ерів підкріплюється друкованими виданнями – газетами та журналами відповідних років, які подають «актуальні» новини днів, що давно минули.

367

Втім, основною метою Георгі Господінова не було створення тексту, просякненого меланхолією чи численними посиланнями на масову культуру. Незважаючи на популярність таких творів у сучасному літературному середовищі, вони рідко привертають увагу впливових міжнародних премій. Натомість роман пропонує складнішу ідею – переписування минулого. Ця концепція передбачає надання клієнтам такої пам'яті, яку вони завжди прагнули мати, але не могли пережити. У тексті автор підкреслює: «Може, якщо вона з тієї частини Європи, що на схід від Муру, їй потрібні оповіді звідти? А може, навпаки: вона прагнула прожити минуле, яке свого часу було їй недосяжне? Об'їстися минулого, наче бананів, що про них мріяв усе життя. Минуле — це не лише те, що з тобою сталося. Іноді — це те, що ти всього лише вигадав» (Господінов, 2024, 58).

Цей підхід акцентує увагу на уявному та бажаному минулому, яке може стати частиною ідентичності, навіть якщо воно ніколи не існувало в реальності.

На цьому рівні тексту українські читачі, знайомі зі спогадами дисидентів та політичних в'язнів радянської тоталітарної системи, звернуть увагу на короткий епізод у романі – історію одного з клієнтів

клінік Гаустіна. У тексті йдеться про чоловіка, який втратив пам'ять, і якому допомагає пригадувати деталі власного життя інший чоловік – колишній таємний агент спецслужб, що протягом багатьох років стежив за ним. Агент пам'ятає ці подробиці, адже описав їх у тисячах сторінок своїх звітів.

Господінов проводить глибокий психологічний аналіз такого типу людей: звиклі до почуття влади, яке вони отримували під час спостереження за життям інших, вони продовжують його відчувати, деконструюючи життя своєї «жертви». Читачі мають змогу інтерпретувати ці дії по-різному: як акт каяття чи як нову форму впливу на об'єкт спостережень. У цьому фрагменті чітко проявляється спільна проблематика, з якою працює сучасна література (як художня, так і документальна), осмислюючи пам'ять у посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи, а особливо у пострадянських державах.

368 — Для поглиблення діалогу з найближчими західними сусідами Україна має приділяти більше уваги аналізу національних наративів, які формуються у літературі Південно-Східної (зокрема Балкан) та Східної Європи. На це звертає увагу перекладач і літературознавець Остап Сливинський, який, окрім текстів Господінова, переклав низку творів болгарських, македонських, польських авторів, а також є упорядником вибраного латвійської текст-групи «Орбіта» (Радіо Хартія, Остап Сливинський, 2024).

На наступних рівнях тексту експеримент клінік Гаустіна набуває чітко вираженого геополітичного виміру. Популярність ідеї «прихистків минулого» зростає настільки, що «минуле починає завойовувати світ». Спочатку ця ідея розширюється до окремих районів міст, в яких відтворюють декорації та атрибути обраних десятиліть: передбачені навіть бомбосховища для тих, чий дитячі спогади пов'язані з 40-ми роками ХХ століття.

Для того, щоб перенести експеримент на рівень колективної пам'яті, потрібні політичні механізми – зокрема всенародні референдуми. При цьому Господінов спирається на реалістичний ґрунт, оскільки сучасна політика, на його думку, часто перебуває під впливом популістських тенденцій. Болгарський автор із помітним скептицизмом осмислює прагнення політиків маніпулювати ностальгією. Він демонструє, як політичне загравання з минулим можна довести до абсурду – проголосити референдум про повернення в часі. Ця ідея, за автором, «передавалася від людини до людини, як епідемія», –

ще одна алюзія в романі, який був завершений у 2020 році, в розпал пандемії COVID-19, що охопила весь світ.

Ще одне підгрунття ідеї, висловленої Господіновим, можна знайти у дослідженнях української науковиці Тамари Гундорової. У своїй праці «Транзитна культура» Гундорова аналізує ностальгію як симптом постколоніальної травми. Авторка звертає увагу на прояви меланхолії та ностальгії в культурних текстах, які вказують на незавершеність процесу деколонізації свідомості. На рівні суспільства ці емоційні стани відображають складність переосмислення історичного досвіду та його інтеграції у сучасну ідентичність (Гундорова, 2013).

Ідея масштабування «прихистків минулого» до рівня цілих країн, яку описує Господінов, знаходить підгрунття у дослідженнях пам'яті. Індивідуальна пам'ять завжди взаємопов'язана з колективною, оскільки людина згадує події через соціальні контексти. До такого висновку приходять французький теоретик Моріс Альбвакс у своїй праці «Les Cadres sociaux de la mémoire» («Соціальні рамки пам'яті», 1925).

369

Пам'ять про минуле значною мірою базується на ключових суспільних подіях, визначених соціальною групою, яка також формує уявлення про те, що є вартим запам'ятовування. Саме соціальні групи надають індивідам своєрідний «глосарій» пам'яті та інструменти для структурування подій як особистого, так і колективного минулого. У своїй роботі Альбвакс наголошує, що процеси запам'ятовування й пригадування не створюють об'єктивного образу минулого (Maurice Halbwachs, 1992). Цю тезу підтверджують сучасні психологічні дослідження, які доводять, що кожен акт пригадування є радше реконструкцією. Спогади, навіть якщо вони деталізовані, є результатом переосмислення та поєднання мозком окремих фрагментів у нову цілісність.

Моріса Альббакса вважають одним із першопрохідців студій пам'яті, оскільки вже у 1920-х роках він підкреслив, що образ минулого є реконструкцією, яка визначається поточним станом як індивіда, так і соціальної групи, до якої він належить. Соціальна група, своєю чергою, формує уявлення про те, що варто зберігати в пам'яті, а що забувати. Ця ідея знаходить літературне відображення у романі «Часосховище» Георгі Господінова.

У тексті постають реконструктори – особи, які свідомо формують сприйняття минулого через створення спеціалізованих просто-

рів для людей із втратою пам'яті, організацію політичних акцій або створення символічних образів, таких як кольори прапорів, звукові елементи чи специфічні запахи.

Господінов акцентує увагу на тому, що у сучасному світі процеси реконструкції пам'яті активно залучають сценаристів і акторів, а створення відчуття ностальгії часто є результатом фінансових інвестицій та ретельно спланованих маніпулятивних стратегій, які втілюються через різноманітні медійні інструменти.

Основна увага під час референдумів спрямована на вибір болгарського суспільства – розділ «Одна окрема країна» – та на ситуацію в сусідніх країнах Центральної та Східної Європи (Господінов, 2024, 165). Розглянемо посткомуністичне минуле України та Болгарії, щоб проілюструвати спільні риси на прикладі цього референдуму. В Болгарії за перемогу борються два основних рухи: націоналістичний рух – «Витязі», який виступає під лозунгом «Болгарія трьох морів». Цей рух використовує символічні елементи одягу, такі як національні строї, зокрема чоловіки вбрані як гайдуки – носії історичних контекстів, боротьби за незалежність від Османської імперії. Вони збираються на маніфестації в історичних місцях, як Борисовий сад, що відображає ідеологічний характер руху.

370

—

Конкуренцію цьому руху становлять прихильники повернення соціалістичного минулого Болгарії. На маніфестаціях присутня обов'язкова атрибутика, така як червоні прапорці та безкоштовні гвоздики. Учасники згадують, як були частиною «Вітчизняного фронту» – комуністичної організації, що функціонувала в Болгарії з 1942 по 1990 рік. У цьому русі присутня ностальгія за минулим, яке частина суспільства ще пам'ятає. Цей аспект навряд чи здивує українських читачів, адже Георгі Господінов змальовує ситуацію, яку можна було спостерігати і в українських містах. Зокрема, ще у 2021 році проросійські політичні партії проводили в Києві акцію біля пам'ятника Ватутіну з покладанням квітів і червоними прапорами. Тільки після початку повномасштабної війни пам'ятник цьому радянському генералу було демонтовано.

На прикладі відвідування героєм твору політичних маніфестацій у Болгарії можна проаналізувати, як колективна пам'ять проявляється у двох формах, про які наголошував Моріс Альбвак: матеріальній і нематеріальній. Усні спогади, якими обмінюються люди напередодні референдуму, демонструють, наскільки поділимим і водночас

розгубленим є суспільство. Кожен співрозмовник, з яким веде діалог головний герой, відкриває власні спогади. У розмові з колишнім викладачем дізнаємося про декомунізаційний проект, який колись планували реалізувати: в будівлі Державної безпеки, в підвалах для тортур мав постати музей комунізму. Проте дозволу не надали, пояснивши це тим, що: “не слід розділяти народ, це не на часі...” (Господінов, 2024, с. 197). Неможливо створити музей чогось, що ще не минуло, – робить висновок Георгі Господінов. Український читач легко впізнає аргументи, за якими ховалися противники декомунізації в Україні після Революції Гідності та на початку російського вторгнення.

Матеріальні форми пам'яті також проявляються у романі через зміни на ринку, пов'язані з забезпеченням потреб ідеологій минулого. Повертаються забуті професії: приватні кравці, зброярі; відновлюється виробництво старих марок продуктів харчування, текстилю та техніки. В дійсності ми як група звикли опиратися на матеріальні форми пам'яті, які оточують нас (пам'ятники, музеї, книги), або відвідувати такі місця під час екскурсій. Тому такі місця є надзвичайно цінними і водночас загроженими, коли йдеться про сучасний контекст повномасштабної війни.

Оскільки матеріальні форми пам'яті, які є своєрідними артефактами минулого, відіграють важливу роль у концепції «Часосховище» Георгі Господінова, звернемося до досліджень англійського соціолога Пола Коннертона у праці «Як суспільства пам'ятають», де він зосереджується на колективній пам'яті, пояснюючи, як суспільства формують і підтримують спільне розуміння минулого. Коннертон розвиває ідеї Моріса Альбвакса про те, що пам'ять завжди формується у соціальному контексті. Спільноти створюють і зберігають уявлення про минуле через колективні практики, ритуали, наративи та символіку. Водночас він виокремлює ідею про те, що пам'ять має тілесний (фізичний) вимір, оскільки соціальна група запам'ятовує через фізичні дії, такі як танці, релігійні ритуали, манери поведінки. Коннертон також підкреслює зв'язок між тілом і сенсорними досвідами, такими як запахи, звуки чи смаки, які викликають спогади про минуле (Коннертон, 2004). Саме тому описані події та приміщення у тексті Господінова містять стільки фізичних аспектів, до яких можна торкнутися і почути.

Господінов частково зачіпає значення ритуалів у колективній пам'яті або меморіальних практик. Епізод з відвідинами дітьми мавзолею залишає відчуття страху і відрази. Тому коли через десятки років герой знову спостерігає, як на маніфестації піднімають мумію Георгі Дімітрова та вмикають старий запис із голосом «вождя» болгарського народу, це справляє гнітюче враження на присутніх.

Паралель між нотатками головного героя роману Гаустіна, що об'єднані під заголовком «Колективна амнезія та надвиробництво пам'яті», та концепцією соціальної амнезії, розробленою Полом Коннертоном, є надзвичайно показовою. У своїх дослідженнях Коннертон вводить поняття соціальної амнезії, під якою розуміє феномен забування, що виникає внаслідок значних політичних трансформацій, воєн, масових міграцій чи культурних змін, коли спільноти свідомо відмовляються від певних аспектів свого історичного минулого.

372 — Подібну думку розвиває Гаустін, зауважуючи: «Чим більше суспільство забуває, тим більше зростає виробництво, продаж і заповнення звільнених ніш ерзацами пам'яті. Легка промисловість пам'яті» (Господінов, 2024, 213). У романі «Часосховище» Георгі Господінов демонструє тенденцію сучасних європейських суспільств до соціальної амнезії, яка супроводжується не лише відмовою від певних історичних періодів, але й уникненням майбутнього. Автор акцентує увагу на втечі у вибрані фрагменти минулого – комфортні десятиліття, які створюють ілюзорне відчуття безпеки. Такий процес стає свідченням не лише кризи пам'яті, але й обмеженості колективного уявлення про перспективу.

Тези Пола Коннертона щодо фізичних вимірів виступають вагомим аргументом для глибшого розуміння літератури авторів Центральної та Східної Європи. Зокрема, у документальній літературі та репортажах про соціалістичне минуле: «Наша маленька ПНР» – книга, написана у співавторстві Вітольдом Шабловським та Ізабеллою Мейзою, або «Як ми пережили комунізм і навіть сміялися» Славенки Дракуліч, – українські читачі можуть впізнавати фізичні об'єкти та назви, або ж послуговуючись нематеріальною пам'яттю згадувати історії своїх рідних. Це створює можливості для продуктивної дискусії, обговорення травматичних аспектів комуністичного минулого в межах соціальної групи, сприяючи таким чином глибшому усвідомленню радянського спадку та його впливу на сучасні соціальні процеси.

Ностальгія за соціалістичним минулим у посткомуністичних суспільствах є об'єктом досліджень, зокрема інтердисциплінарних, оскільки проблематика пам'яті, ідентичності та націєрозповідності часто є настільки складною, що її розуміння вимагає залучення інструментарію різних наук. Серед найбільш помітних досліджень у цій галузі – роботи болгарської історикіні Марії Тодорової, яка відома своїми дослідженнями історії Балкан у книгах «Post-Communist Nostalgia» (2010) та «Imagining the Balkans» (1997). Тодорова аналізує ностальгію через призму культурних продуктів, зокрема популярної музики, кіно та літератури. Вона дійшла висновку, що ностальгія за соціалізмом у суті є реакцією на економічні виклики та соціальну нестабільність перехідних періодів. (Todorova, 2010). Хоча ім'я Марії Тодорової відсутнє у списку подяк Господінова, можна припустити, що автор не міг не знати її робіт про ностальгію, працюючи над «Часосховищем».

Резонанс, спричинений українським перекладом роману «Часосховище» Георгі Господінова, може бути пояснений кількома ключовими чинниками. По-перше, частина українського суспільства демонструє ностальгію за минулим, зокрема за періодами, які сприймаються як стабільніші. Водночас слід зазначити, що жодне десятиліття після відновлення незалежності у 1991 році не було позбавлене глибоких трансформацій. Ця ностальгія часто ставала предметом обговорення під час дискусійних заходів, читацьких зустрічей та книжкових клубів. Учасники цих заходів нерідко порушували питання: яке десятиліття українці обрали б для повернення, якби така можливість існувала?

Хоча це питання заслуговує окремого соціологічного дослідження, в рамках обговорень часто висловлювалися два ключові аргументи. По-перше, в українському суспільстві немає потреби повернення до ХХ століття, оскільки лише у 1990-х роках країна здобула незалежність, що стало етапом фундаментальних змін. По-друге, останнє десятиліття, з його викликами та кризами, не може розглядатися як «прихисток» від теперішніх чи майбутніх труднощів.

Сам Господінов, у своїх інтерв'ю, визнає, що має ностальгію за 1990-ми роками: «Тоді було багато можливостей для розвитку кращого майбутнього, які ми втратили». У контексті роману можна припустити, що під словом «ми» автор має на увазі узагальнений образ суспільств Східної Європи. Це підтверджує й сюжет твору, де 1990-ті

роки стали другим за популярністю десятиліттям, обраним на референдумі про минуле. Серед суспільств, що обрали такий вектор у минуле: Чехія, Литва, Латвія, Естонія, а Словенія та Хорватія віддали перевагу цьому періоду, проте з важливим застереженням: десятиліття мало розпочатися після завершення Югославської війни. Цей вибір виявився компромісом, прийнятним як для ліберальних, так і для націоналістичних груп. Особливим є тільки вибір Польщі, яка схилилася до 1980-х років, що пояснюється ностальгією за народженням руху «Солідарність» та прагненням відтворити колективний ентузіазм цього періоду (Господінов, 2024, 279).

Одним із факторів, що спричинив широке обговорення роману «Часосховище» Георгі Господінова в українському контексті, є ситуація загроженості, в якій перебуває сучасне українське суспільство через триваючу війну. У тексті Україна жодного разу не згадується і не бере участі у вигаданому референдумі про повернення в минуле. Цей факт став предметом критики на адресу автора. Натомість Росія з'являється в романі як держава, що фінансує окремі суспільні рухи в європейських країнах, прагнучи використати їхнє «повернення у минуле» для відновлення контролю над територіями, які раніше перебували під її окупацією або впливом.

Перекладач роману Остап Сливинський пояснює цей задум автора як частину умов літературного експерименту: референдуми щодо повернення в минуле проводилися виключно в країнах Європейського Союзу, а запропоновані десятиліття відповідали історичному контексту цих держав.

Сливинський також припускає, що відсутність України в романі може розглядатися як перевага. На його думку, Україна є державою, яка мислить майбутнім, а не зосереджується на минулому. Такий підхід прямо протиставляється ідеї референдуму, яка відображає втрату довіри до теперішнього і наближається до наративів, поширюваних російською пропагандою (Суспільне культура, 2024).

Кремлівська пропаганда, використовуючи медіа та свій вплив на політиків у країнах Центральної і Східної Європи, формує ідеалізований образ минулого. Цей образ нав'язує суспільствам пострадянського простору ностальгію за «стабільністю» під впливом Росії, уникаючи згадок про трагедії, політичні репресії та придушення революцій. Таке викривлене відтворення минулого слугує інструмен-

том маніпуляції, що спрямований на нівелювання об'єктивної історичної реальності.

Під час публічних дискусій значна увага була приділена наявності у тексті роману відсилань до російської культури. У контексті повномасштабної війни це питання набуло особливого емоційного забарвлення, оскільки такі згадки можуть слугувати тригером для українського суспільства, актуалізуючи чутливі теми, пов'язані з агресією Росії (Книжковий клуб ТУМ, 2025).

Георгі Господінов у своєму романі прагне продемонструвати чинники, що визначають настрої сучасних європейських суспільств. На його думку, ці настрої не зумовлені бажанням переписати минуле, а скоріше прагненням повернутися в минуле, яке сприймається як зрозуміле і передбачуване. Автор трактує це явище як своєрідну інфантильну позицію. Для суспільств Центральної та Східної Європи така ностальгія є не тугою за тим, як було насправді, а скоріше за тим, як могло би бути.

Особливим проявом цього явища серед молодших поколінь є так звана *анемоя* – ностальгія за часом, у якому людина не жила особисто і про який має уявлення лише через чужі спогади або медіа. Саме *анемоя*, застерігає Господінов, є небезпечним явищем, що живить тугу за «добрими старими часами». Це почуття активно експлуатують як російська пропаганда, так і наративи політиків правого крила та популістів, які обіцяють «відновити велич минулого».

На думку Господінова, які він розвиває у тексті, дієвим антидотом проти пропаганди, яка маніпулює колективною пам'яттю, може стати особиста пам'ять. Індивідуальні спогади, вкорінені у власному досвіді, здатні виступати критичним інструментом для оцінки та протидії маніпулятивним наративам, нав'язаним ззовні.

Варто зазначити, що зростання уваги до текстів, які досліджують теми індивідуальної та колективної пам'яті, свідчить про зацікавленість українського суспільства у критичному осмисленні минулого. Цей інтерес проявляється через готовність до участі в обговореннях, долучення до дискусій і аналітичного аналізу історичних та культурних явищ. Такі процеси активно підтримуються створенням нових публічних платформ, які функціонують на базі університетів, книгарень, громадських організацій та приватних ініціатив.

У сучасній українській літературі особливе місце посідають художні романи, що базуються на історичних дослідженнях минулого.

Серед них знаковими є твори, які, окрім привернення широкої читачкої уваги, стають об'єктом аналізу фахівців як у гуманітарних, так і в суспільних науках. Це, зокрема, «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Забуття» Тані Малярчук, «Дім для Дома» Вікторії Амеліної та «Амадока» Софії Андрухович (Гребенюк, 2022). Ці тексти засвідчують прагнення осмислити та повернути собі минуле, однак не як спосіб втечі чи прихистку, а як засіб його критичного переосмислення. В цьому контексті українське суспільство демонструє відсутність ілюзій чи романтизованої ностальгії за минулим, що підтверджується подіями Революції Гідності та тривалим опором російській агресії.

Разом із тим, появу нових текстів, як художніх, так і документальних, можна розглядати через концепт «фізичних вимірів пам'яті», запропонований Полом Коннертоном. Такі твори мають потенціал запобігти виникненню ностальгії або анемої у наступних поколіннях, забезпечуючи об'єктивність у ставленні до історичного досвіду.

376

Висновки. Сучасні суспільства Центральної та Східної Європи стикаються з феноменом ностальгії за уявним минулим. Цю тенденцію прослідковує у своєму романі «Часосховище» болгарський письменник Георгі Господінов, і наголошує, що спроби повернення до «комфортних десятиліть» є формою втечі від теперішніх викликів і майбутніх перспектив. Працюючи з ностальгією, як соціокультурним та політичним феноменом Господінов ілюструє, як вона може використовуватися популістами і політичними силами для маніпулювання масами. Ідеалізовані образи минулого створюють у суспільстві ілюзію стабільності, але водночас блокують його розвиток, концентруючи увагу на ретроспективі замість перспективи.

Індивідуальна пам'ять, як стверджує Господінов, може слугувати дієвим засобом протидії маніпулятивним наративам. Вкорінені у власному досвіді індивідуальні спогади здатні критикувати спотворені образи минулого, нав'язані колективними структурами чи пропагандою. Це особливо актуально для посткомуністичних суспільств, зокрема Південно-Східної Європи.

Українське суспільство, як і інші країни Центральної та Східної Європи, стикається з викликами переосмислення радянського минулого та процесами декомунізації. Роман Господінова пропонує цінний матеріал для дискусій про те, як пам'ять може бути використана для подолання травм, а також про ризики політичного маніпулюван-

ня довкола минулого. Водночас, в Україні критика тексту Господінова спричинена частими посиланнями автора на представників російської культури, а також його публічними заявами в яких простежується його нездатність відмежувати політичні процеси від культури.

Важливим є подальший розвиток теми осмислення колективного минулого в сучасній українській літературі. Книжки, як фізичний вимір пам'яті в такий спосіб долучаються до діалогу про суспільні травми минулого. Ці тексти не лише працюють із пам'яттю, але й сприяють усвідомленню її впливу на сучасність.

Джерела та література:

1. Глосарій – Past / Future / Art. Офіційний сайт. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/>.

2. Гребенюк, Тетяна. 2022. «Мовчання й говоріння як форми репрезентації історичної травми в українській прозі доби Незалежності». Синопис: текст, контекст, медіа 28 (3): 104–112. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.3.1>.

377

3. Гундорова, Тамара. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.

4. Господінов, Георгі. 2024. Часосховище: роман; пер. з болг. Остапа Сливинського. Чернівці : КнигиХХІ. 360 с.

5. Георгі Господінов: Ми повинні бути кращими читачами, ніж путін і його оточення». Читомо | Культура читання і мистецтво книговидання | Усе про книги. Дата звернення: 22 січня 2025. URL: <https://chytomo.com/georgi-gospodynov-my-povynni-buty-krashchymy-chytachamy-nizh-putin-i-joho-otochennia/>.

6. Дракуліч, Славенка. Як ми пережили комунізм і навіть сміялися; пер. з англ. Роксоляни Свято. Київ: Yakaboo Publishing, 2019. 208 с.

7. Книгарня «Є». «Обговорення книжки «Часосховище»». YouTube, 19 грудня 2024. Відео, 1 год., 37 хв., 54 с. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=D2dikctkjs4>.

8. Книжковий Клуб ТUM. «Остап СЛИВИНСЬКИЙ | Юлія ТИМОШЕНКО | «Часосховище» | КНИЖКОВИЙ КЛУБ ТUM». YouTube, 9 січня 2025. Відео, 1 год., 31 хв., 13 с. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-QbOnunORQQ>.

9. Коннертон, Пол. Як суспільства пам'ятають; пер. з англ. С. Шліпченко. Київ: Ніка-Центр, 2004. 184 с.

10. Радіо Хартія. «Остап Сливинський: про скарби літератури Центральної і Східної Європи». YouTube, 11 жовтня 2024. Відео, 18 хв., 25 с. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7WbbQA03ZYU>.

11. Суспільне Культура. «Публічна розмова з Георгієм Господиновим та Остапом Сливинським | BookForum». YouTube, 6 жовтня 2024. Відео, 59 хв., 29 с. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=inbKz2Y0WtY>.

12. Halbwachs, Maurice. On Collective Memory (Heritage of Sociology Series). Chicago: University of Chicago Press, 1992. 254 p.

13. Todorova, Maria. Post-communist nostalgia. New York: Berghahn Books, 2010. 299 p.

References:

1. Hlosarii – Past/Future/Art. Ofitsiynyi sait. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/>.

378 — 2. Grebenyuk, Tetiana. 2022. «Movchannia i hovorinnia yak formy reprezentatsii istorychnoi travmy v ukrainskii prozi doby Nezalezhnosti». Synopsys: tekst, kontekst, media 28 (3): 104–112. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.3.1>.

3. Gundorova, Tamara. Tranzytnakultura. Symptomypostkolonialnoi travmy: stati ta esei. Kyiv: Hrani-T, 2013. 548 s.

4. Gospodinov, Georgi. Chasoskhovyshche: roman; per. z bolh. Ostapa Slyvynskoho. Chernivtsi: Knyhy – XXI, 2024. 360 s.

5. Heorhii Gospodinov: My povynni buty krashchymy chytachamy, nizh putin i ioho otochennia». Chytomo | Kultura chytannia i mystetstvo knyhovydannia | Use pro knyhy. Data zvernennia: 22 sichnia 2025. URL: <https://chytomo.com/georgi-gospodynov-my-povynni-buty-krashchymy-chytachamy-nizh-putin-i-joho-otochennia/>.

6. Drakulich, Slavenka. Yak my perezhyly komunizm i navit smiialysia; per. z anh. Roksoliany Sviato. Kyiv: Yakaboo Publishing, 2019. 208 s.

7. Knyharnia «Ye.» «Obhovorennia knyzhky «Chasoskhovyshche»». YouTube, 19 hrudnia 2024. Video, 1 hod., 37 khv., 54 s. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=D2dikctkjs4>.

8. Knyzhkovyi Klub TUM. «Ostap SLYVYNSKYI | Yuliia TYMOSHENKO | «Chasoskhovyshche» | KNYZHKOVI KLUB TUM». YouTube, 9 sichnia 2025. Video, 1 hod., 31 khv., 13 s. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-QbOnunORQQ>.

9. Konerton, Pol. *Yak suspilstva pam'iait; per. z anh. S. Shlipchenko*. Kyiv: Nika-Tsentr, 2004. 184 s.
10. Radio Khartiia. «Ostap Slyvynskiy: pro skarby literatury Tsentralnoi i Skhidnoi Yevropy». YouTube, 11 zhovtnia 2024. Video, 18 khv., 25 s. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7WbbQA033YY>.
11. Suspilne Kultura. «Publichna rozмова z Heorhiem Hospodynovym ta Ostapom Slyvynskym | BookForum». YouTube, 6 zhovtnia 2024. Video, 59 khv., 29 s. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=inbKz2Y0WtY>.
12. Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory (Heritage of Sociology Series)*. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 254 p.
13. Todorova, Maria. *Post-communist nostalgia*. New York: Berghahn Books, 2010. 299 p.